

❖ **Abdullah Saeed**, *Interpreting the Qur'ân: Towards a Contemporary Approach*, (London: Routledge, 2006), 208 s.

Enes Büyük*

Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanması faaliyetinin sistemli bir çaba olarak ortaya çıkışının, vahyin bir Mushaf haline getirilişinden itibaren başladığını söyleyebiliriz. İlerleyen süreçte zamanın şartlarının değişmesi ve dilin canlılığını devam ettirmesiyle, yazılı metin haline getirilen vahyin gerek dilinin ve gerekse de temel ilkelerini insanlığa aktarırken kullandığı vasıtaların tarihselliği onun nasıl anlaşılıp yorumlanması soru ve sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Bu sorunun daha da belirginleşmesinde Müslümanların İslam'ın çok erken dönemlerinde gerek kendi içlerinde yaşadıkları özellikle siyasî sebeplere bağlı eylemlerinin sonucunda ortaya çıkan meselelerin gerekse de fetihler vasıtasıyla karşılaşmış oldukları yabancı kültürlerle etkileşim sonucunda düşünce dünyalarındaki önemli değişiklik ve gelişmelerin çokça etkili olduğu ifade edilebilir. Klasik dönem tefsir tarihine bakıldığında, Câbirî'nin kavramlaştırmasıyla ifade edilecek olursa, Kur'ân'a temelde beyanî, burhanî ve irfanî tevil şeklinde özetlenebilecek üç temel metodik açıdan yaklaşıldığı görülür. Özellikle tefsir geleneğimizde beyanî tevil daha baskın bir yere sahip olmakla birlikte bunun da kendi içinde gerek usûlî gerekse de kelamî açılardan farklılıklara sahip olduğunu ve tüm bu farklılıkların metnin tefsirine yansıdığını söyleyebiliriz. Tefsir tarihimizde Kur'ân'a bu şekildeki yaklaşımın modern döneme kadar devam ettiğini söylemek hilafı hakikat olmasa gerktir.

Genel hatlarıyla bakılacak olursa, temel dinamiklerinin kökleri 16. ve 17. yüzyıllara kadar uzanan modern dönemin çeşitli sahalarda ortaya çıkan yenilik ve değişiklikleri, başta dinlerin olmak üzere, bu değişimi

---

* Arş. Gör, RTEÜ İlahiyat Fakültesi, Tefsir Bilim Dalı, enesby_55@outlook.com

gösteremeyen geri kalmış toplumların varlığını, özgünlük ve bağımsızlıklarını tehdit etmiştir. Müslüman toplumları da daha çok olumsuz yönde olmakla birlikte ciddi derecede etkisi altına aldığını hali hazırda tecrübe etmekteyiz. Topluma, evrene, geçmişe ve geleceğe yönelik hem eylemsel hem de düşünsel boyutta, insanlık tarihinde bir benzeri olmayacak tarzda meydana gelen çok ciddi değişim ve dönüşümler, Müslüman entelektüelleri bu değişimler ve bunların İslam toplumlarındaki yansımaları ve oluşturdukları problemler hakkında düşünmeye sevk etmiştir. Bilimsel ve toplumsal sahada ortaya çıkan değişimlerin Müslüman entelektüeller arasında başlattığı düşünsel çabaların en çok etkisini gösterdiği konulardan birisi de şüphesiz İslam'ın ve Müslümanların temel metinlerinden biri olan Kur'ân'ın yeniden anlaşılması ve yorumlanması olmuştur. Modern dönemin problemlerine çözümler sunabilecek şekilde Kur'ân'ın anlaşılması için onu kendi tarihselliğimize taşıyabilme imkânı veren bir tefsir metodolojisinin gerekliliği dile getirilmiştir. Tanıtımını amaçladığımız bu kitap da temelde böylesi bir gayeye, daha açıkçası esasen "modern dönemde Kur'ân'ı nasıl okuyup yorumlamalıyız, çağdaş dönemde ortaya çıkan sorunlarımızda Kur'ânî dayanaktan hareketle nasıl çözümler üretebiliriz, onu nasıl anlayalım ki bu anlama ve anlamlandırmanın doğru bir zeminde hareket etmiş olsun" sorularına verilebilecek cevaplara bir katkı sunma niyetiyle yazılmıştır. Bu bağlamda kitabın tanıtımına geçmeden evvel yazarı hakkında kısaca bilgi vermek uygun düşecektir.

Abdullah Saeed, Medine İslam Üniversitesi'nde, 1986'da lisansını, Avustralya Melbourne Üniversitesi'nde Orta Doğu Araştırmaları'na dair 1987'de ilk seviye yüksek lisans, yine aynı üniversitede İslamî Araştırmalar alanında, 1992'de doktora ve 1994'te de uygulamalı dilbilimlerinde yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. 2000'de doçent, 2003'te de profesör olan Saeed, çeşitli enstitü ve kuruluşlarda çalışmış olup halen Melbourne Üniversitesi Arap ve İslamî Araştırmalar bölümünde çalışmaya devam etmektedir. Araştırmaları metin, bağlam, içtihat ve yorum odaklıdır. Kendi ifadelerine göre sıkı bir şekilde İslamî düşüncenin reformunu savunmaktadır. Gerek kitap gerekse makale bazında yayınladığı çalışmaları Kur'ân hermenötisi, İslam ve insan hakları, İslam Hukuku reformu, Avustralya'da Müslüman topluluklar, İslam ve din özgürlüğü gibi konuları kapsamakla birlikte genel kitleye yönelik yazıları da bulunmaktadır. Yazar İngilizce, Arapça ve Maldivce'yi anadil seviyesinde, Urduca'yı ileri düzeyde ve Endonezce'yi de temel seviyede olmak üzere beş dil bilmektedir.

Yazarın ifadelerine göre; genel olarak yorumun neliğine dair faydalı fikirler sunabilmekle birlikte kitabın amacı bütünlüklü bir el kitabı gibi Kur'ân yorumuna dair adım adım bir rehberlik sunmak değildir. Daha ziyade kitap, ahlâkî-hukukî ayetleri hem tefsirde hem de fıkhîta İslam hukukunun oluşum sürecinden modern döneme kadar kendine mahsus ayırıcı özelliğe sahip legalistik-literalistik yaklaşımdan ayırmak için bir tez sunmaktadır. Bu kitap ilkin ve öncelikli olarak ahlâkî-hukukî metinlerin yorumuna yönelik farklı bir yaklaşım kullanmayı savunmaktadır. Yazar bahsettiği bu yaklaşıma çeşitli konuları ele alırken "bağlamsalci yaklaşım" olarak atıf yapmaktadır. Yazarın bu bağlamda temel tezi; kişiyi, hem Kur'ân'ın vahyedildiği 7. yüzyılın sosyo-tarihsel bağlamını hem de bugünün Müslümanlarının ilgi ve ihtiyaçlarını dikkate alarak ahlâkî-hukukî metinlerin yorumunda daha esnek bir tavır sergilemeye sevk edeceği şeklindedir. Yazar asli ilgisinin, Kur'ân'ın Müslümanın hayatıyla ilişkilendirilebilmesi, özellikle modern dönemin ilgi ve ihtiyaçlarıyla bağlantılı olarak onun farklı zaman ve şartlarda günlük pratiklere uygulanması olduğunu belirtir. (s. 1)

Kitabın özet olarak amacı, bağlamsalci yaklaşımın geçerliliğinin kanıtını sağlamaya ve çeşitli metodik prensipleri özetlemeye yönelik bir teşebbüstür. Kitap bugünün bağlamsalcıları tarafından ahlâkî-hukukî ayetlere dair yapılan yorumlara dayanmakta ve bu yorumlardan bağlamsalcıların yaklaşımlarıyla ilgili temel fikir ve ilkeleri elde etmektedir. Yazar çalışmasının yine asli amaçlarından birinin ilgili konuya ilişkin fikirler teklif etme ve araştırmacıları bu konuda teşvik etme olduğunu belirtmektedir. Buna karşın o, Müslüman toplumların bu fikirleri kabul etme, değiştirme ve hatta reddetme imtiyazına sahip olduğu kaydını da düşmektedir. (s. 7, ayrıca ss. 153-154)

Yazar temel ilgisinin Kur'ân'ı modern çağa taşıma ve onunla çağdaş dönemin ortaya çıkardığı problemleri, Müslümanların ilgi ve ihtiyaçlarını buluşturma ve bunlara çözüm üretme temelli olduğunu dile getirdikten sonra böyle bir yaklaşımın temel gerekçesinin ne olduğunu ortaya koymaya dönük şöyle bir soruyu dile getirmektedir: Ona göre bu yaklaşımı haklı çıkartan ilgi ve ihtiyaçlar nelerdir? Tabi bu bağlamda biri çıkıp da şöyle bir itirazda bulunabilir: Bu ilgi ve ihtiyaçlar geçici ve sübjektiftir. Kur'ân yorumu böylesi ilgi ve ihtiyaçlara bağlanamaz. Yazar böyle bir eleştiriyile, adeta bu ilgi ve ihtiyaçların bu kadar basite indirgenerek problemin geçiştirilebileceğini kabul etmez ve buna karşı modern dönemin üstesin-

den gelinmesi mümkün gözükmeyen değişimler geçirdiğini ileri sürerek pozisyon alır. (s. 148) Ona göre özellikle son 150 yıldır hem Müslümanları hem de Müslüman olmayanları etkisi altına alan dünyadaki değişiklikler, gördüğümüz dünyayı önemli derecede değiştirmiştir. Bu değişiklikler muazzam derecededir: Globalleşme, göçler, bilimsel ve teknolojik devrimler, uzayın keşfi, arkeolojik keşifler, evrim ve genetik bilimi, halk eğitimi ve okuryazarlık vs... Algı ve kurumsal yapılarıdaki değişiklikler hukuk ve yönetim biçimleri için yan etkiler ortaya çıkarmıştır. Dahası bugünün insanların ve toplumlarının kaderi inançları, değerleri ve normları kabul edilebilir olsun veya olmasın diğer insan ve toplumların kaderine bağlı hale gelmiştir. Dolayısıyla bugün dünya atalardan devralınan dünyadan çok farklı hale gelmiştir. İşte bu değişiklikler tüm inananların; kendi dünya görüşleri, gelenekleri, öğreti ve kurallarının bugünün inananlarını nasıl yönlendirmesi gerektiği meselesine yeniden göz atmaları için gayret sarf etmelerini gerektirmektedir. (ss. 2, 148)

Yazarın tespitleri ve değerlendirmelerine göre modern dönemdeki kaçınılmaz değişiklikler gelenekten devraldığımız düşünce ve ilmi mirasımızı yeniden gözden geçirmeye bizi zorlarken bu zorunluluk aynı paralelde temel metinlerden olan Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanması hususunda benimsenen metodolojik yaklaşımların ve bu metotlar neticesinde varılan yorum ve açıklamaların da sorgulanıp gözden geçirilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Evvel emirde ona göre yorum denilen şey insani bir edimdir. Bu yüzden birisi ayetlere yönelik yapılan insani yorumun hiçbir kutsallığı olmadığını ileri sürebilir. Hatta bu yorumlar sahabenin, tabiinin veya ilk imamların olsa bile. Onların anlamaları da bizimki gibi bağlam ve kültürle sınırlıdır. Bu anlamalar onların kendi bağlamlarının dışında yararlı olabilir de olmayabilir de. Müslüman araştırmacıların bugün geleneği, çağdaş tecrübe, modern bilgi ve araştırma metotlarının ışığında keşfetmesi gerekir. O araştırmacılar çeşitli bilimsel sahalarda geliştirildiği üzere makul metotlardan, tarihsel araştırma ve eleştirel bilimden yararlanmalıdır. Klasik Kur'ân araştırmaları tarafından geliştirilen metotlar, kavramlar ve terminolojiler Kur'ân'ı anlamının tek kaynağı olarak, yararlılığı sürekli ya da değişmez olarak uygulanabilir değildir. (s. 4.)

Bununla birlikte yazar, hem Kur'ân'ın ahlâkî-hukukî metinlerini modern dönemin yeni ve spesifik problemlerini çözmek için ele almamız gerektiğinde hem klasik tefsirin hem de fıkıhın yaklaşımlarını yetersiz bulduğumuzda önemli problemler ortaya çıktığını düşünmektedir. Bu

yüzden ilim adamları şunu sorabilir, “Bunların yerine yeni bir çerçeve geliştirilebilir mi?” Buna verilen radikal bir cevap, bizim sözde modern problemlere itibar etmemize gerek olmadığı, çünkü modern öncesi dönemde ulaşılan cevapların bugün de aynıyla uygulanabileceğidir. İkinci ve aynı derecede uç bir cevap da geçmişin mirasını atmalı, Kur’ân ve Sünnet’teki güç metinleri ihmal etmeli ve kendi zamanımıza uygun olduğunu düşündüklerimizi bir şekilde geliştirmeliyiz şeklindedir. Bu cevap Kur’ân metnini çağdaş yaşamdan dışlamaktadır. Üçüncü cevap ise arada bir yerde durmakta ve aradığımız çözümler ile Kur’ân metni arasında güçlü ilişkiyi devam ettirmemiz gerektiğini savunmaktadır. Kur’ânî değerler ve ahlâkî-hukukî konular sorunuyla en çok ilişkili olan bence bu üçüncü cevaptır. Eğer biz insan hakları, kadın hakları, toplumun nasıl yönetilmesi gerektiği, Müslümanların Müslüman olmayanlarla ilişkisi, cihat ve savaş meseleleri gibi çağdaş konuları halletmek istiyorsak, Kur’ân’a yaklaşma, yorumlama ve anlama hususunda yeni bir yolun bulunması gerekir. (s. 149)

Yazar modern dönemde Müslüman entelektüellerin Kur’ân’ın ahlâkî-hukukî içeriğini yorumlamalarıyla ilgili üç tip yaklaşımdan bahsetmektedir. Ona göre bunlar metinselci, yarı metinselci ve bağlamsalcı olarak tanımlanabilir. Bu sınıflandırma yorumcuların a) bir metnin manasını belirlemede sadece linguistik kritere bağlı olma, b) bugünün çağdaş bağlamı ile Kur’ân’ın sosyo-tarihsel bağlamını dikkate alma derecelerine dayalı olarak yapılmıştır.

Metinselciler metnin katı takibini ve metne literalistik yaklaşımı benimsemeyi ileri sürerler. Metinselciler için sözde modern ihtiyaçlar değil Kur’ân’ın Müslümanı yönlendirmesi gerekir. Onlar Kur’ân’ın anlamını, uygulamada sabit ve evrensel görürler. Örneğin eğer Kur’ân bir erkeğe dört kadınla evlenebileceğini söylüyorsa bu, o metnin vahyedildiği sosyo-tarihsel bağlamı dikkate almaksızın sonsuza kadar uygulanmalıdır.

Yarı metinselciler de aslında linguistik vurgularda ve ilgili sosyo-tarihsel bağlamı ihmal etmede metinselcileri takip ederler. Fakat onlar ahlâkî-hukukî içeriği sık sık apolojik söylemlerle bir şekilde modern bir ifadeye büründürürler. Genelde Müslüman Kardeşler, Cemaat-ı İslamî ve modernistlerin önemli bir bölümü gibi onlar modern neo-ıslahatçı hareketlerin değişik kollarıyla iç içedirler.

Bağlamsalcılar olarak atıf yaptıkları ise Kur’ân’ın ahlâkî-hukukî

içeriğinin sosyo-tarihsel bağlamı ve bunların bir dizi yorumlarını vurgularlar. Onlar ahlâkî-hukukî içeriği, bu içeriğin vahyedildiği ve uygulandığı ekonomik, kültürel, tarihsel, sosyal ve siyasal bağlamları ışığında anlamayı ileri sürerler. Bu yüzden ahlâkî-hukukî içeriğin sahası içindeki değişebilir ve değişmezleri belirlemede modern Müslüman araştırmacı için tam bir özgürlüğü savunurlar. Bağlamsalcılar Fazlur Rahman'ın neo-modernistler olarak isimlendirdiği ve yenilikçi Müslümanlar ile bugün daha çok liberal Müslüman düşünür olarak isimlendirilen kimseler arasında bulunurlar. (s. 3)

Yazarın, Kur'ân'ın ahlâkî-hukukî içeriğini modern dönemin ilgi ve ihtiyaçlarıyla ilişkilendirmek amacıyla bunun gerekli ve zorunlu olduğuna inanan ve bağlamsalcı olarak atıf yaptığı Müslüman araştırmacı ve düşünürler bu konuda çeşitli yaklaşımlar benimserler. Bu yaklaşımların tamamı ahlâkî-hukukî ayetlerle ilişkili olduğu kadar klasik tefsir geleneğinin legalistik ve literalistik bendini aşma olarak görünmektedir. Bunlar Gulam Ahmet Perviz tarafından savunulan 'prensiplere geri dönme' yaklaşımını, modernist araştırmacıların rasyonalist yorumlarını ve Fazlur Rahman'ın savunduğu yaklaşımın temeli olan Kur'ân'ın özü-ruhu anlayışını kapsamaktadır. Muhammed Arkoun, Ferid Esak, Halid Ebu Fazl, Amine Muhsin Vedüd tarafından savunulan daha birçok fikir vardır. Yazar, bunların tamamını Kur'ân'ın ahlâkî-hukukî içeriğinin modern dönemdeki yorumlarının ümit verici trendinin bir bölümü olarak görür. (s. 5-6)

Yazar kitabın ilerleyen bölümlerinde buraya kadar özetle aktardığımız değerlendirmelerin çeşitli açılardan ve örneklemelerle açılımlarını yapar. Bu bağlamda ikinci bölüm Yorum Hakkındaki Tartışmanın Bağlamı başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, klasik tefsir geleneğine genel bir bakış, gelenekselci varsayımlara karşı koyma, akla vurgular, Kur'ân'ı anlamak için yeni yaklaşımların gerekliliği, Kur'ân'ı hukuk metnine indirmenin eleştirisi, Kur'ân'ı çağdaş Müslümanla buluşturma, vahiy kavramının sınırı, Kur'ân'ın ahlâkî-hukukî içeriğini zamanla uyumlu hale getirme, anlama eyleminin birçok kişiye yayılması, ahlâkî-hukukî içeriğin yorumunda yeni yaklaşımların tecrübe edilmesi gibi alt başlıklar ele alınmaktadır. (ss. 8-25)

Üçüncü bölümü vahiy ve yorum konusu teşkil etmektedir. Burada vahyin İslam öncesi dönemde anlaşılması, vahye Allah'ın insan dilindeki sözü olarak bakma, Allah'ın insanla üç şekilde konuşması, Arapça olarak

vahiy, İlahi bir vahiy olarak Kur'ân, söylenilmiş söz-yazılmış söz ayrımı, vahiy ve mushaf, vahyin doğası ve vahyin daha geniş anlaşılmasına doğru gibi konular işlenmektedir. (ss. 26-41)

Dördüncü bölümün konusu ise Gelenek ve Metinselliğe Dayalı Tefsir'dir. Bu bölümde gelenek (rivayet) temelli tefsir (Kur'ân'ın Kur'ân'la, Peygamber, sahabe ve tabiin sözüyle tefsiri), rivayet temelli tefsirden özellikle hukuk ekollerinin sistemleşmesiyle metinselciliğe geçiş, hukukun sistemleşmesi, başka görüşlerin mahkum edilmesi ve metinselliğin aşama aşama kabulü meseleleri tartışılmaktadır. (ss. 42-56)

Beşinci bölüm de bir öncekiyle doğrudan ilişkili olarak Akla Dayalı Tefsir başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında tefsir-tevil kavramları, akla (rey'e) dayalı tefsirin keyfiyeti, rey'e dayalı tefsirin karşıtları ve taraftarları, rey'e dayalı tefsirin gerekliliği, bu tarz tefsirin her zaman geçerli olup olmayacağı, linguistik ve hukukî mülahazalar etrafında tartışma yürütülmektedir. (ss. 57-68)

Altıncı bölümde ise Metni Okumada Esneklik başlığıyla kıraat problemine yer verilmektedir. Burasının temel konuları, yedi harf, bunun yedi lehçe veya yedi tarz olup olmadığı, yedi harften bir harfe indirgeme gibi hususlardır. Yazar bu kıraat farklılıklarını metnin okunmasının esnekliğine ve dolayısıyla da farklı anlaşılıp yorumlanabileceğine dair önemli argümanlar olarak görmektedir. (ss. 69-79)

Yedinci bölümde nesh ve yeniden yorumlama konusuna yer verilmektedir. Yazar burada anlam ve form açısından nâsih-mensuh ayet kategorileri, neshte aşırı görüşler, nesh ve etiko-legal içeriklerin değişmezliği gibi konuları ve bunlara ilişkin hususları işlemektedir. Bu bölümün sonunda, nesh olgusunun, Kur'ân'ın içerdiği hükümlerin değişen şart ve durumlara göre değişebilirliğine kanıt oluşturduğu sonucuna varmaktadır. (ss. 77-89)

Metnin Yaklaşık Olarak Anlamı başlığı ise bir sonraki bölümün konusudur. Burada yazar, gaybla ilişkili metinler, geçmiş milletlere, olaylara ve şahıslara yönelik tarihi metinler, kıssa ve mesel içerikli metinler gibi ayrımlar üzerinde bu bölümlerdeki anlam ve yorum meselesini işlemektedir. Bölümün sonunda kısaca bir kişinin bu gibi metinleri linguistik seviyede anlayabileceğini ve kesin olarak tüm yönleriyle buradaki anlamı kuşatabileceğini iddia etmesinin mümkün olmadığını dile getirmektedir.

Ona göre bu gibi yerlerde kişi ancak yaklaşık anlamdan bahsedebilir. (ss. 90-101)

Dokuzuncu bölümde Anlamın Karmaşıklığını Bilme başlığıyla anlam problemi tartışılmaktadır. Burada, anlamın zaman, şart ve kişiye odaklı değişebilirliği veya değişmezliği temelinde modern edebiyat teorilerine atıf yapılmakta ve metinselci ekolün bu ayrımlarda nereye düştüğü belirlenip değerlendirilmektedir. Kur'ân'da kavramlar somut objelere ve soyut şeylere gönderimde bulunan kavramlar olarak tasnif edilmekte ve kelimelerin anlam genişlemesi, daralması ve kişilere göre birden çok anlayış ve anlamlandırmaların bulunabileceği etrafında mülahazalarda bulunmaktadır. Bu bağlamda anlamın karmaşıklığı, anlamdaki değişim, etiko-legal metinleri bir söylem olarak görme, metnin anlamının sınırları, kutsal metnin anlamının bilinebilirliği, çoklu anlamların meşruluğu, yorumun başlangıç noktası olarak literal anlam, yorumda geçerlilik ve otorite meseleleri işlenmektedir. (ss. 102-115)

Bir sonraki genel başlık Sosyo-Tarihsel Bağlam ve Yorum'dur. Yazar burada sosyo-tarihsel bağlamı bilme, Kur'ân'a en geniş bağlamıyla bakma, miras hukukunun sosyo-tarihsel açıdan okunması, sosyo-tarihselliğe göre kültürel dil ile değişebilen ve değişemeyenler gibi hususları incelemektedir. Ona göre değerler sosyal, ekonomik, politik hukukî ve entelektüel şartlara göre değişir. Durum böyle olunca bu değerlerle ilişkili metnin temellerine de yaklaşım tarzımızda bir değişiklik olması gerekmektedir. Kur'ân, 7. yüzyılın Arabistan'ına uygun bir dünya görüşü çerçevesine, dil anlayışına ve o zamanın muhataplarının anlayabildiği sembollere uygun bir tarzda vahyedilmiştir. Bu açıdan Kur'ân'a, vahyedildiği bağlam içerisine bağlı, yerleşmiş bir kitap olarak bakılması gerekmektedir. (ss. 116-125)

Yazar kitabın son iki bölümünde Kur'ân'ın değerler hiyerarşisini tasnif etmekte ve yazının giriş bölümünde ifade edilen gayeyi gerçekleştirmek maksadıyla bir yorum modeli sunmaktadır.

Yazar, İslam'ın erken dönemlerindeki ilk bağlamsalcı yaklaşımın öncülerine, makâsıt geleneğinin bazı yönlerine ve Fazlur Rahman'ın Kur'ân'a değer temelli yaklaşımlarına atıf yaparak etiko-legal metinlerin bağlamsalcı yorumuna rehberlik için imkan tanıyan değerler hiyerarşisinin geliştirilebileceğini düşünür. Tabi Kur'ân'ın estetik ve epistemolojik değerler de dâhil olmak üzere çeşitli değerler kategorisine sahip olduğu-

nu ifade etmekle birlikte kendisinin temel ilgisinin ahlâkî ‘doğru davranış’ değeri olduğunu belirtir. Ona göre ‘doğru davranış’ı metni okumada ve onu Müslüman hayatıyla ilişkilendirmede yönlendirici/rehber bir prensip olarak almanın birçok sebepleri vardır. Mesela Kur’ân, ‘doğru davranış’ı dinin temeli olarak dikkate alır. Buna rağmen yazar ‘doğru davranış’ kavramının daha ziyade esnek bir mahiyete sahip olduğunu farkındadır. Durum böyle olsa da o ‘doğru davranış’ kavramına odaklanmış dikkatli bir okumayla geniş bir değerler listesine ulaşılabileceğini düşünür. O yaptığı tespitlerle bu değerleri temel olarak zorunlu (obligatory) değerler, temel (fundamental) değerler, koruyucu (protectional), uygulanımsal (implementational) ve öğretimsel (instructional) değerler olmak üzere beş kategoride inceler. (ss. 128-130)

Yazar zorunlu değerlerle öncelikle inanç, ibadet ve helal-haram alanına giren değerleri kasteder. Temel değerlerin ise insani değerleri, canı, malı, onuru, nesli ve dini korumayı kapsadığını düşünür. Koruyucu değerler de aslen temel değerlerin yasal destekçileridir. Mesela hırsızlık ve faizin yasaklanması insan malını koruma amaçlı getirilmiş koruyucu değerlerdir. Uygulanımsal değerler koruyucu değerleri uygulamada kullanılan bir nevi koruyucu önlemleri ifade eder. Örneğin hırsızlık yapmamak bir koruyucu değerken, hırsızlık yapanların ellerinin kesilmesi emri bu koruyucu değeri muhafaza etme ve onu koruma için getirilmiş uygulamaya dönük bir önlemdir. Yazara göre öğretimsel değerler nüzul döneminde ortaya çıkan spesifik problemlere karşı alınan ve uygulanması emredilen önlemlerdir. Kur’ân’ın büyük bir kısmının böylesi değerlerden oluştuğu görülmektedir. Bu değerler muazzam büyüklükte, zorluk, değişiklik ve çeşitlilik oluşturmaktadır. Hemen ilk elden, birden çok kadınla evlilik, erkeklerin kadınlara *kavvâm* olması, anne- baba gibi belli kişilere iyilik yapılması, inanmayanlarla dostluk kurulmaması emri vd. bu duruma örnek olarak verilmesi mümkündür. (ss. 130-138)

Yazar öğretimsel değerlerin belirsiz olduğunu ve bunun tespit edilmesi gerektiğini ifade eder. Bu belirsizliği aşmak içinse özel değerlerin evrensel olarak uygulanabilirliğinin, bağlayıcılığının ve bunların derecesinin ne olduğunu keşfedilmesi gerektiğini, öğretimsel değerlerin evrenselliğinin, uygulanabilirliğinin ve zorunluluğunun doğasının bazı sistemler geliştirilerek keşfedilebileceğini düşünür. Bunun için sıklık (frequency), belirlilik (salience) ve ilişiklik (relevance) aşamalarının dikkate alınması gerektiği şeklinde bir teklifte bulunur. Sıklık kavramı öğre-